

FRONTIERELE PROVINȚIEI DACIA ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI TRAIAN

Dumitru Protase

Pentru a stabili traiectoria frontierelor Provinciei Dacia pe timpul întemeietorului său, între anii 106-117 – frontiere substanțial schimbate de Hadrian, în 117-118¹, la sud de Carpați și în sud-estul Transilvaniei, iar mai târziu și de alți împărați² – trebuie să apelăm în primul rând și la cercetarea arheologică, singura în măsură să ne furnizeze materiale documentare și date concrete, menite să conducă la concluzii valabile, temeinic argumentate. Amplasarea diferitelor obiective militare (castre, burguri, turnuri, valuri de pământ etc.) și locul de garnizoană a trupelor, precum și alte vestigii arheologice, capabile să ne aducă informații în acest sens, reprezintă de fapt baza documentară certă, pe care ne vom sprijini în comunicarea de față.

Și unii autori din sec. IV, folosindu-se de izvoare mai vechi (azi pierdute), se raportează la granițele Daciei romane în ansamblu. Dar ei au în vedere numai lungimea totală a acestora, perimetrul teritoriilor cucerite și stăpânite de romani la nordul Dunării, nicidecum frontierele trainice propriu-zise ale Provinciei Dacia. Ne referim la Eutropius³ și la Rufius Festus⁴, care spun (ambii), folosind chiar aceeași expresie, că perimetrul Daciei romane avea decies centena milia passuum, adică un milion de pași, ceea ce echivalează cu 1479 km. Așadar, datele din autorii antici nu ne sunt aici de nici un folos.

1. Cu privire la abandonarea de către Hadrian a teritoriilor romane din Muntenia și sudul Moldovei și referitor la așezarea noilor frontiere ale Daciei, vezi evoluția opiniilor la următorii autori: E. Ritterling, și RE, XII, 1719, 1720; Gh. Ștefan, în *Dacia*, XI-XII, 1947, p. 116-124; C. Daicoviciu, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 550; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. II, 1958, p. 136-138, 272-276; B. Gerov, în *Klio*, 37, 1959, p. 196-210; M. Macrea, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 349-350; idem, în *ActaMN*, III, 1966, p. 136-138; D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 65-70; C. C. Petolescu, în *SCIV*, XXII, 3, 1971, p. 411-423; idem în *SCIVA*, XXXVI, 4, 1985, p. 258.

S-a exprimat și ideea că teritoriul dintre Oltul transilvan – Râul Negru și Carpați nu ar fi exclus să fi fost lăsat de Hadrian în afara frontierei Daciei romane în aceste părți (Ioana Bogdan Cătănciu, în *ActaMN*, V, 1969, p. 479 și Z. Székely, în *Cumidava*, IV, 1970, p. 50). Notăm, însă, că în cazul acesta inexplicabilă rămâne poziția geografică a castrului de la **Cumidava** (Râșnov), construit din pământ sub Traian ridicat mai târziu din piatră și menținut în funcțiune tot timpul stăpânirii romane în Dacia (N. Gudea și I. Pop, **Castrul roman de la Râșnov**..., Brașov, 1971).

2. Pentru problematica modificărilor de frontieră, în sensul unei replieri, sub Filip Arabul și mai ales în vremea lui Gallienus, vezi părerile diferiților istorici, români și străini, la C. Daicoviciu și M. Macrea, în *AISC*, III, 1941, p. 248-255 și 271-290; Cf. și A. Bodor, R. Vulpe, în *Dacoromania*, Frierburg-München, I, 1973, p. 29-51, precum și D. Protase, **Autohtonii în Dacla**, vol. I, București, 1980, p. 260-262.

3. Eutropius, VIII, 2, 2.

4. Rufius Festus, VIII, 2.

Cât despre celelalte surse de informație, circulația monetară și documentele epigrafice, acestea se dovedesc deosebit de utile, în special diplomele militare și inscripțiile lapidare ori tegulare care atestă formațiuni militare cantonate pe limes sau în interiorul Provinciei.

Dacă delimitarea precisă a teritoriilor dacice cucerite efectiv de armata romană la nord de Dunăre și extensiunea regatului lui Decebal (regnum Decebali regis Dacorum) nu se cunosc cu exactitatea dorită și necesară⁵, în schimb se pot cu certitudine afirma în câteva lucruri importante, care interesează direct în cazul de față.

În primul rând, se știe că regele dac stăpânea ținuturi mai întinse, decât a cucerit de fapt armata romană în cele două războaie purtate la nordul Dunării, în 101-102 și 105-106. Deci, regatul lui Decebal avea o întindere mai mare, decât regiunile cucerite de romani. Pe de altă parte, din cunoscutul text,... secunda expeditione, qua universa Dacia devicta est, al inscripției de la Corint⁶ rezultă limpede că toată Dacia lui Decebal a fost înfrântă și adusă la supunere față de Roma, ceea ce nu infirmă afirmația precedentă. Această informație de natură epigrafică, deși laconică, exclude categoric (ca și alte documente) vechea și tendențioasă opinie a lui A. Buday⁷ – demult dovedită ca aberantă – despre cucerirea Daciei „în rate”, terminată abia prin anul 168, pe vremea lui Marcus Aurelius.

Apoi romanii au înaintat mult mai adânc în spațiul dacic, anihilând rezistența băștinașilor, și au ocupat teritorii mai multe, decât cele pe care ulterior le-au păstrat sub stăpânirea lor, cuprinzându-le între granițele provinciale nord-danubiene (intra fines Imperii). Elocvente în această privință se dovedesc a fi, printre altele, așezările și cetățile dacice de la Piatra Neamț („Bâtca Doamnei”)⁸, Stârciu, Șimleul Silvaniei, Marca (jud. Sălaj)⁹ și altele, care își încetează existența la cucerirea romană și din cauza acesteia, fără ca zonele respective să fi fost înglobate în Imperiu. După 106, sub Traian, traseul limesului roman la nordul Dunării a fost fixat pe aliniamente mai retrase, față de locurile unde au călcat trupele romane în timpul ostilităților, indiferent de atașarea administrativă la o provincie sau alta a teritoriilor dace ocupate.

În sfârșit, menționăm și faptul – devenit de notorietate generală de peste trei decenii – că din ținuturile dacice cucerite și incluse în imperiu de Traian nu au fost atribuite decât o parte Provinciei Dacia, nou înființată, altă parte fiind alipită, în 106, la Moesia Inferior: Muntenia și sudul Moldovei, Oltenia (fără partea de vest) și sud-estul Transilvaniei. Dacia traiană, între anii 106-117/118, era constituită din Banat, Transilvania (fără zona sa de sud-est) și Oltenia occidentală (vezi harta).

5. Cf. M. Macrea, în *ActaMN*, III, 1966, p. 130-131.

6. O. Broneer, în *AJA*, XXXVI, 1933, p. 567 = *AnnÉp*, 1934, nr. 2.

7. *DolgCluj*, III, 1912, p. 74-83; VII, 1916, p. 9; *DolgSzeged*, III, 1927, p. 127-129.

8. N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 9-22.

9. S. Dumitrașcu și V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca, Zalău*, 1974, p. 26-31.

Dar să urmărim concret pe teren, în lumina cunoștințelor actuale, pe unde trecea frontiera Daciei în vremea lui Traian, despărțind noua provincie, atât de „barbaricum”, cât și de cele două Moesii.

Începând de la Dunăre, limita între Dacia și Moesia Inferior putea urma două trasee până la Pasul Vâlcan: unul – care este cel mai plauzibil – de-a lungul Jiului până la Bumbești, Vârtop, Pasul Vâlcan, iar celălalt – mai puțin probabil – care pleca de la est de Drobeta, trecea pe la Puținei, Cătunele, Pinoasa (Vârțu), Bumbești și ajungea tot la Pasul Vâlcan, defileul Jiului nefiind practicabil în antichitate. Drobeta și zona înconjurătoare, oricum, făcea parte din Dacia, nu din Moesia Inferior, dovada certă constituind-o două diplome militare din anul 110, în care cohortele III Campestris și I Cretum, cu garnizoana la Drobeta, se precizează că se aflau în Dacia, alături de alte numeroase trupe auxiliare ale acestei provincii¹⁰. Mai departe, linia de demarcație interprovincială o formau Carpații Meridionali până la Oltul transilvan, de unde pe cursul acestuia (pe la castrele de la Boița, Feldioara, Cincșor, Hoghiz, Olteni) ajungea în zona Sfântu Sfântu Gheorghe. De aici granița aparținea Moesiei Inferior și continua de-a lungul Râului Negru (castrele Comălău, Boroșneu Mare) până la Brețcu (Angustia) din Pasul Oituz.

Granița de sud și sud - vest a Daciei, începând de la confluența Jiului cu Dunărea, mergea pe fluviu în amonte pe la Ratiaria, Drobeta, Dierna, Lederata, Viminacium, Singidum, până la Acumincum, la vărsarea Tisei, bătrânul fluviu despărțind permanent Moesia Superior și Pannonia Inferior de noua ctitorie a lui Traian pe pământul dacic. Mai departe, până la Partiscum (Szeged), Tisa forma frontiera naturală a Daciei spre sarmații iazigi, frontieră protejată din spate de întinsele mlaștini existente (până în evul mediu) în vestul Banatului¹¹.

De la Partiscum la vest de Micia, unde s-a construit un mare castru pentru trupe auxiliare, granița o constituia Mureșul. De-a lungul râului, pe malul său sudic, se cunosc resturi de construcții militare din piatră, încă insuficient cercetate, de unde au ieșit felurite materiale arheologice romane. Între acestea se menționează și cărămizi sau țigle cu ștampila legiunilor XIII Gemina (Partiscum, Cenad, Sănnicolaul Mare, Bulci), IV Flavia și V Macedonica (Aradul Nou), databile în timpul lui Traian și după aceea. În general, se consideră că aici avem

10. CIL, XVI, 57 și 163 = IDR, I, 1975, p. 72-77, dipl. II și III, una descoperită în Ungaria (loc neprecizat) și cealaltă la **Porolissum**.

Referitor la problema apartenenței Olteniei de vest la Prov. Dacia (nu la Moesia Inferior sau Moesia Superior), începând de la 106, vezi studiul nostru, **Legiunea III Flavia la nordul Dunării și aparența Banatului și Olteniei de vest la Provincia Dacia**, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 65-70 (cu bibliografia problemei), unde pentru prima oară am afirmat clar, fără echivoc, această apartenență. Mai mult, am emis și părerea că toate teritoriile nord-danubiene integrate de Traian Moesiei Inferior și neabandonate de Hadrian la 117-118 au constituit Dacia Inferior, lucru confirmat de documentele și studiile apărute ulterior.

11. Cu privire la frontiera romană în Banat și la aparența **integrală** a acestuia la Provincia Dacia, nu la Moesia Superior sau la „țara” iazigilor (partea lui de vest), vezi lucrarea noastră citată în nota precedentă, unde sunt arătate și susținerile unor istorici germani și maghiari, în opoziție cu teza dominantă în istoriografia română. Vezi, de asemenea, Doina Benea, **Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei**, Cluj-Napoca, 1983, p. 21-22; N. Gudea, I. Motu, în *Banatica*, VIII, 1985, p. 151-202.

de-a face cu drumul roman între Micia și Partiscum, cu așezări civile, stationes și caestre romane, care formau sectorul limesului dacic pe cursul inferior al Mureșului, având – precum se pare – pivotul strategic la Cenad¹².

Între Mureș și Crișul repede, fixarea frontierei romane cu dacii liberi din vest întâmpină serioase dificultăți, din cauza lipsei de material documentar. Îndeobște, se admite că ea pornea de la vest de Micia și est de Ilia, trecea peste culmile Munților Apuseni și ajungea la Resculum (Bologa) – Negreni, cuprinzând în Provincie toate exploatările aurifere din zona montană. Un limes în această parte a Daciei nu era necesar, deoarece munții puteau bara accesul dinspre vest îndeplinind, în bune condițiuni rolul defensiv¹³. Opinia lui J. Szilágyi, care preconiza o linie de frontieră Bologa-Gilău- Iara-Buru-Câmpeni, intrând ca un cui până în zona minelor de aur, s-a dovedit total greșită¹⁴.

De la Crișul Repede la Someș (circa 60 km), între Bologa și Jibou, culmile prelungi ale Meseșului au constituit o linie de apărare ingenios aleasă și organizată, îndată după al doilea război dacic. Căstrele din valea Agrișului (Buciumi, Românaș, Romita), precedate spre dacii liberi de burguri, turnuri de apărare și observație, segmente de valuri de pământ, care împânzeau zona după criteriile strategice bine concepute și continuate apoi cu castrul („Citera”) și burgurile de la Porolissum (Brebi, Mirșid, precum și cu cel de la Tihău pe malul stâng al Someșului, au format un sector de limes extrem de puternic. Sigur că, în forma și complexitate în care o identificăm astăzi, apărarea romană de aici nu datează integral din timpul lui Traian, dar traseul și scheletul întregului sistem – cu Porolissum ca o cheie de boltă – au luat sigur ființă încă în cursul primului deceniu după cucerire¹⁵.

De la Jibou-Tihău până la Cășei-Dej (vreo 65 km), granița urma valea largă a Someșului Unit, având în față spre depresiunea Lăpușului și Munții Țibleș o fâșie lată de 5-10 km, presărată cu turnuri așezate pe culmile dominante, în locurile cele mai potrivite¹⁶.

Între castrul de la Cășei și Năsăud-Rebrișoara-Nepos (circa 60 km), trecând pe la castrul de la Ilășua și având în față turnuri și burguri spre Țibleș (pe teritoriul satelor Negrițești, Dobricel, Perișor, Zagra, Salva), baza defensivă

12. C. Patsch, *Banater Sarmaten* (Akad. der Wiss. Wien-Philos. Hist. Klasse, XXVII, 1925), p. 197 și urm.; C. Daicoviciu, *Banatul și iazygii*, în *Apulum*, I., 1939-1942, p. 272-278; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 57-60; N. Gudea, I. Moțu, *loc. cit.*

13. C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1936, p. 256; M. Macrea, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 351.

14. J. Szilágyi, *Die Besetzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, *Budapest, 1946*. Vezi și Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 387-411; X, 1973, p. 545-568; XI, 1974, p. 23-40.

15. Pentru porțiunea de limes din Meseș, ca și pentru situația de la *Porolissum*: C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1936, p. 254-256; N. Gudea, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 143-218; idem, *Porolissum*, București, 1986; *ActaMP*, XII, 1988, p. 195-213; XIII, 1989, p. 3-831.

16. Linia de turnuri din această zonă a fost cercetată de asemenea de Șt. Ferenczi, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 251-289; XIV-XV, 1991, p. 127-151.

17. D. Protase, *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 6-13 sept. 1972, București-Köln-Wien, 1974, p. 227-234; idem, în *Festschrift für Artur Betz...*, Wien, 1985, p. 495-504.

romană urma valea Someșului Mare¹⁷. Pe cursul superior al Someșului, până la Ilva Mică-Rodna Veche (cu minele de fier, exploatate abia la începutul evului mediu), nu avem acum nici un indiciu al stăpânirii romane, nici măcar pentru perioade mai târzii. Aceasta nu exclude, însă, o supraveghere militară a zonei respective.

Pe distanța dintre Someș și râul Bistrița (circa 15 km), hotarul roman putea fi aproximativ ori pe la Cepari-Dumitra ori pe la Slătinița până la Livezile (la nord de orașul Bistrița), unde exista un castru temporar pe pământ¹⁸. Este puțin probabil ca frontiera să fi fost stabilită pe cursul Șieului și Bistriței (Beclean-Sărățel-Livezile, circa 45 km), așa cum se credea mai demult¹⁹. În orice caz valea Bistriței până spre versantul sudic al Munților Heniu cădea sub control roman.

Din valea Bârgaielor până la Mureș, limesul trecea pe la castrul Orheiu Bistriței²⁰, situat pe malul sudic al râului Budac, apoi continua spre est prin zona satelor Ragla-Șieu-Monor, atingând Mureșul la castrul Brâncovenești (nord de Reghin), de unde romanii puteau supraveghea ușor regiunea până la Deda, sub versantul Munților Călimani. În zona Deda-Aluniș-Idociu-Gurghiu există indicii și chiar urme clare ale unor turnuri (chiar și un burg) în afara liniei de castru, spre „babaricum”²¹.

De la Brâncovenești, pe la vest de versantele munților vulcanici Gurghiu, Harghita, Baraolt, frontiera cobora pe la castrele Călugăreni, Sărățeni, Inlăceni, Odoarei, Sânpaul în zona cotului mare al Oltului, unde trebuie să fi fost punctul terminus al limesului Daciei traiane în această regiune²². Dacă depresiunea Ciucului – se știe – rămânea în stăpânirea dacilor liberi, în schimb toate teritoriile dintre Olt și Carpați cu depresiunea Trei Scaune în stăpânirea romanilor. Castrele de la Olteni, Comălău, Boroșneu, Brețcu formau însă granița nordică a Moesiei Inferior, spre Munții Bodocului și Oituzului.

Încheind traseul limesului Daciei traiane, precizăm că aproape toate castrele romane de pe limes, sub Traian, erau făcute din pământ și lemn, în piatră fiind construite sub împărații următori.

Trupele cantonate în interiorul lor (cohortes, alae, vexillationes, numeri), de care nu ne-am propus să ne ocupăm aici, sunt în general cunoscute²³.

Turnurile de apărare și pază, la care ne-am raportat pentru sectoarele de vest și de nord ale limesului, sigur nu aparțin toate epocii lui Traian, multe fiind

18. D. Protase, Șt. Dănilă, în SCIV, XIX, 3, 1968, p. 51-540.

19. D. Protase, în AM, II, 1956, p. 132-134.

20. M. Macrea, D. Protase, Șt. Dănilă, în SCIV, XVIII, 1, 1967, p. 113-121.

21. D. Protase, *Das Römerlager von Brâncovenești.... Studien zu den Militärgrenzen Roms, II. Internationalen Limeskongr., Köln-Bonn, 1977, p. 379-386.*

22. Despre această linie de castru: I. Paulovics, *Dacia Keleti határvonalna...*, Cluj, 1944, p. 23-27; M. Macrea, *Viața*, p. 109; Géza Ferenczi, *Symposia Thracologica*, V, Miercurea-Ciuc, 1987, p. 63-64.

23. În legătură cu trupele auxiliare din Dacia, trimitem, pentru orientare generală, la W. Wagner, *Dislokation, passim*; M. Macrea, *Viața*, p. 201-218; TIR, L₃₄, Budapesta, 1968; L₃₅, București, 1969; I.I. Russu, *Auxilia Prov. Daciae*, în SCIV, XXIII, 1, 1972, p. 63-78; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, București, 1983.

construite și amplasate strategic în perioadele ulterioare; oricum, datarea lor restrânsă este dificilă. Totuși, însuși principiul de funcționalitate al castrelor romane de pe limes ne obligă să admitem începutul rețelei de turnuri și burguri către „barbaricum” în perioada de construcție a castrelor. Ulterior, firește, au avut loc refaceri, completări, ajustări etc.

În privința zecilor de castre la care ne-am referit, multe insuficient investigate, fără îndoială că cercetările viitoare vor aduce date noi, dar avem convingerea că sistemul general al limesului dacic conceput sub Traian, mai ales în părțile vestice și nordice ale Provinciei, s-a menținut multă vreme, fără modificări esențiale²⁴.

24. Pentru castrele, fortificațiile de pe limesul dacic, traseul general al acestuia, vezi M. Macrea, *op. cit.*, p. 107-115, 218-250; TIR, L₃₄ și L₃₅; N. Gudea, în *ActaMN*, I, 1977, p. 97-114; Cr. M. Vlădescu, *Fortificațiile*, Craiova, 1986.

Notăm că versiunea în limba franceză a prezentului studiu a fost predată spre publicare în „Omagiu Adameșteanu”, care urmează să apară în anul 1994.

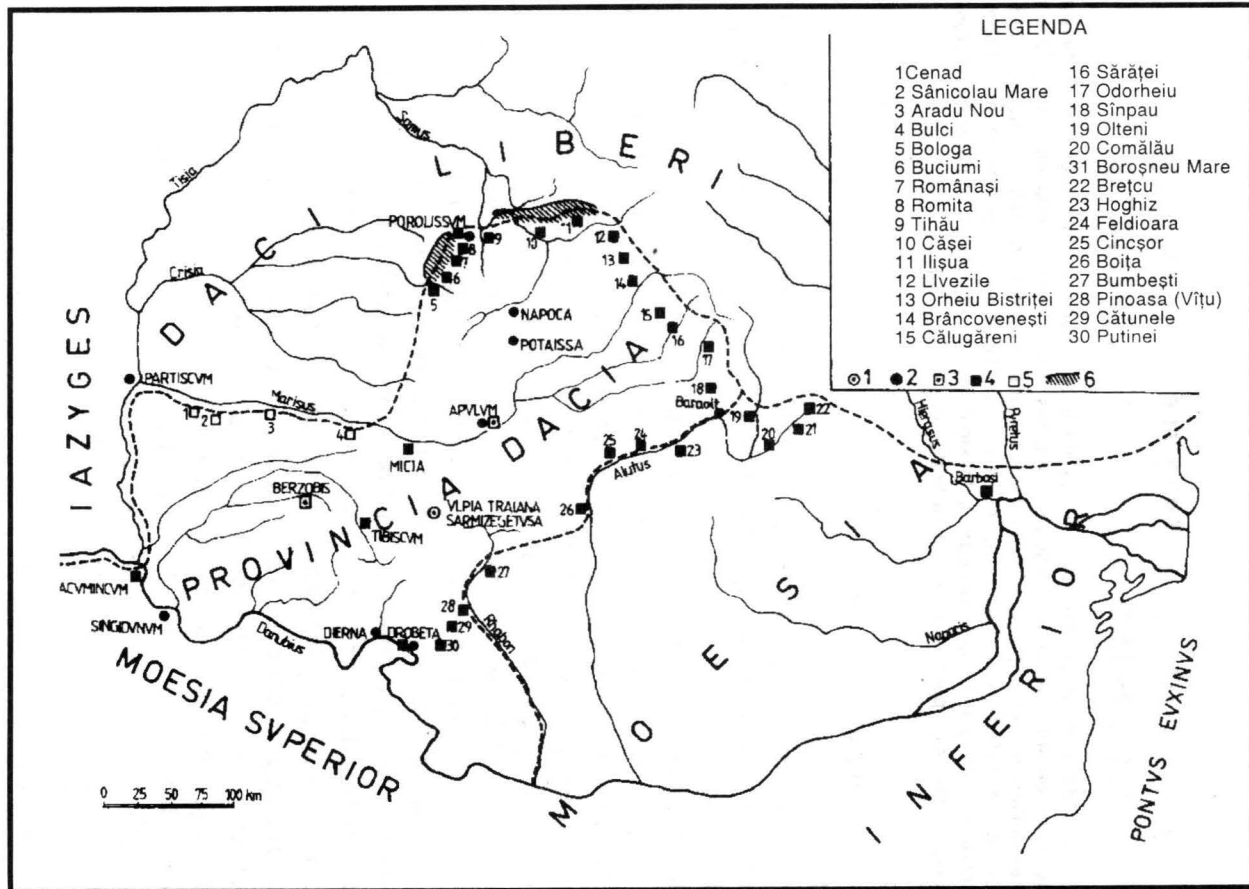

Fig. 1. Frontierele prov. Dacia în timpul împăratului Traian

**LES FRONTIÈRES DE LA PROVINCE DE DACIE
AU TEMPS DE TRAJAN**

R é s u m é

Sur la foi de la documentation actuelle, on présente le tracé des frontières de la Province sous le règne de son fondateur. Il s'agit des années 106-117 après lesquelles ont suivi les réformes politiques-administratives intervenues au commencement du règne d'Hadrien (118-119). Le tracé de la frontière vers les territoires daces nord-danubiens – provisoirement englobés au point de vue militaire-administratif dans la Mésie Inférieure – et vers les contrées de Jazyges et des Daces libres on peut le voir sur la carte (fig. I).